

ДЗЯРЖАҮНЫ КАМІТЭТ ПА АРХІВАХ і СПРАВАВОДСТВУ
РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

НАЦЫЯНАЛЬНЫ ГІСТАРЫЧНЫ АРХІЎ БЕЛАРУСІ

Беларусь у актавых кнігах XVI—XVIII стст.

**МАГІЛЁЎСКІ МАГІСТРАТ
1580—1581, 1588**

ВЫПУСК I

Мінск
БелНДІДАС
1999

Нацыянальны гістарычны
архіў Беларусі
БІБЛІЯ ТЭКА
інв. № 25219

УДК [947.6 : 930.25 (476)] "15/17"

ББК 63.3 (4Беи) 45

М 12

Беларусь у актавых кнігах XVI—XVIII стст.

Серыя заснавана ў 1996 г.

Рэдкалегія: А.К.Галубовіч (старшыня), З.Л.Яцкевіч (адказны сакратар),
У.І.Адамушка, Г.Я.Галенчанка, А.М.Міхальчанка, У.В.Фядосаў

Рэкамендавана Навуковай радай Нацыянальнага гісторычнага архіва
Беларусі

Рэцензент кандыдат гісторычных навук **У.М.Свяжынскі**

Кансультант **А.Ф.Аляксандрава**

Складальнікі: **З.Л.Яцкевіч, А.А.Лашкевіч**

М 12 Магілёўскі магістрат 1580—1581, 1588. Выпуск I. Беларусь у
актавых кнігах XVI—XVIII стст. / Склад. З.Я. Яцкевіч, А.А.Лаш-
кевіч — Mn.: БелНДІДАС, 1999. — 462 с.

ISBN 985-6099-53-6

Упершыню на Беларусі ажыццяўляецца першы выпуск навуковага выдання "Беларусь у актавых кнігах XVI—XVIII стст.", прысвечаны актавым кнігам Магілёўскага магістрата, які знаёміць чытача з новымі архіўнымі і археаграфічнымі доследамі документаў Магілёўскага магістрата 1580—1581, 1588, праведзенымі ў апошнія гады ў аддзеле старажытных актаў. Каштоўнасць гэтых крыніц нельга недаацаніць. Праўда, да гэтага часу яны застаюцца маладаступнымі для шырокага кола даследчыкаў, што звязана з шэрагам аб'ектыўных і суб'ектыўных фактараў. Па-першае, месца захавання (архіў), адзіны арыгінал і мікрофільм. Па-другое, старабеларуская мова і палеографія (кірылічны скоропіс) гэтых унікальных помнікаў. Гэтыя фактары ўзмацняюць каштоўнасць дадзенага выдання. Яно складаецца са зместу актавых кніг, які ўключае падрабязны загаловак (легенду), а таксама з асабовага і геаграфічнага паказальнікаў, тэрміналагічнага слоўніка.

Прызначаецца архівістам, археографам, крыніцаўнікам, гісторыкам, краязнаўцам, усім, хто цікавіцца гісторыяй і культурай Беларусі.

ISBN 985-6099-53-6

УДК [947.6 : 930.25 (476)] "15/17"

ББК 63.3 (4Беи) 45

© БелНДІДАС, 1999

© НГАБ, 1999

ЗМЕСТ

Прадмова	4
Спіс скарачэнняў	16
Унутраны воліс да актавай кнігі 1580—1581 гг. (кніга I).....	17
Унутраны воліс да актавай кнігі 1588 г. (кніга II).....	168
Асабовы паказальнік.....	328
Геаграфічны паказальнік	444
Тэрміналагічны слоўнік.....	455

ПРАДМОВА

Магілёў — адзін са старажытнейшых гарадоў Беларусі, гісторыя якога налічвае больш сямі стагоддзяў.

На працягу сваёй шматвяковай гісторыі Магілёў спазнаў шмат узлётаў і спадаў. З дробнага рыбацкага паселішча і невялікага замка ў XIII—XV стст. ён вырас да буйнейшага горада ды мацнейшага фартыфікацыйнага цэнтра ў XVI—XVIII стст. на тэрыторыі сучаснай Беларусі, які фактычна нічым не саступаў сталіцы ВКЛ — Вільні.

Датай заснавання Магілёва, як і ўсіх іншых гарадоў, лічыцца першы ўспамін у пісьмовых крыніцах. Гэта 1267 г. Нягледзячы на тое што гэта дата з'явілася ў дакументах і выданнях XIX ст., усе ранейшыя крыніцы сведчаць аб існаванні Магілёўскага замка, а магчыма, і неўмацаванага пасаду ў другой палове XIII ст. У XVI ст. горадам валодалі віцебскія князі і гаспадары ВКЛ, у прыватнасці Альгерд, яго жонка Улляна, вялікая княгіня, Ягайла, ягоная жонка каралева Ядзвіга. З 1503 г. Магілёў належай жонцы караля Аляксандра Алене, дачцы Івана III. Пачынаючы з 1514 г. горад як цэнтр самастойнай эканоміі аддаецца ў карыстанне дзяржаўцам Юрыю Зяновічу, Яну Шчыту, князю Васілю Саламярэцкаму, Рыгору Хадкевічу і інш. У гэтым жа стагоддзі адбываецца шэраг значных падзеяў, якія моцна паўплывалі на гісторычнае развіццё горада. Як сведчыць Баркалабаўскі летапіс, у 1525 г. у Магілёве будуецца вялікі замак. Гэта было звязана з захопам Маскоўскай дзяржавай Смаленска і адпаведным перамяшчэннем мяжы Вялікага княства Літоўскага пад Mcціслаў, што прывяло да хуткага росту насельніцтва, абычым таксама яскрава сведчыць летапіс.

У 1561 г. у сувязі з увядзеннем валочнай памеры Магілёў атрымаў ад караля і вялікага князя ВКЛ Жыгімонта Аўгуста Уставу вольнасцей і павіннасцей, згодна якой у горадзе ўводзілася войтаўскае праўленне. З гэтага часу, відаць, пачынаецца юрыдычнае аддзяленне самога гораду ад староства. Першым войтам быў Няфёд Іосіфавіч.

Наступнай значнай падзеяй для Магілёва было атрыманне ім магдэбургскага права 28 студзеня 1577 г. Пасля гэтага горад

канчаткова выдзяляецца як самастойная юрыдычнае адзінка, што, бяспрэчна, паспрыяла яго ўзлёту фактычна ва ўсіх галінах грамадской і эканамічнай дзейнасці.

У прыватнасці, у другой палове XVI ст. па колькасці дамоў (каля 2000) ды жыхароў (больш за 10 000) ён пераўзыходзіў усе вялікія места краіны. Згодна статыстычным звесткам, прыведзеным у кнізе З.Ю.Капыскага*, на той час, напрыклад, у Полацку жыло каля 10 тыс. мяшчан, у іншых гарадах (Гародня, Пінск, Мінск, Слуцк, Берасце і інш.) і таго менш — ад 3 да 10 тыс. Таму не выпадкова, што, менавіта, у гэты перыяд Магілёў становіцца не толькі самым буйнанаселеным местам Беларусі, але і значным эканамічным цэнтрам не толькі староства, але і ўсяго Падняпроўя. Прынамсі, як цэнтр рамяства і гандлю ён прыкметна выдзяляецца ва ўсім ВКЛ. Фактычна гэта можна сказаць і аб матэрыяльнай і духоўнай культуры Магілёва. Менавіта ў апошній чвэрці XVI ст. закладаецца новы стэрэатып мыслення магілёўцаў, мяняецца іх менталітэт, што звязана ў першую чаргу са зменай іх сацыяльнага статуса: з феадальнозалежных людзей яны пераўтвараюцца ў вольных гаспадароў свайго гораду, пэўнага кавалку зямлі і іншай рухомай і нерухомай маёmacці.

Бяспрэчна, што амаль усе гэтыя зрухі звязаны з атрыманнем магдэбургскага права і стварэннем уласнага інстытута самакіравання, рады і лавы, якія аўяднаны ў супольны орган — магістрат. Пасяджэнні апошняга праходзілі ў першым гарадскім, адмысловым прыстасаваным будынку ратушы, якая знаходзілася спачатку каля Ветранай брамы, затым на цэнтральнай гандлёвой плошчы. Эты малогія большасці гэтих і іншых тэрмінаў паходзіць з Нямеччыны: магдэбургскае права — ад нямецкага горада Магдэбург, дзе ў XII—XIII стст. яно найбольш поўна сфарміравалася, ратуша — ад нямецкага слова "ратхаўз", дзе "рат" — сход, "хаўз" — будынак, альбо памяшканне для сходаў, магістрат — з

* Копысскій З.Ю. Экономическое развитие городов Белоруссии в XVI — первой половине XVII в. Мн., 1966.

лацінскай — дзяржаўная ўпраўленчая ўстанова, войт — ад нямецкага “фогт” і інш. Больш дакладнае тлумачэнне гэтых і іншых тэрмінаў дадзена ў тэрміналагічным слоўніку да выдання.

У адрозненне ад гродскіх і земскіх судоў магістрат з'яўляецца судова-адміністрацыйнай установай, таму яго дзеянасць сполучала разгляд крымінальных, грамадзянскіх, адміністрацыйных спраў, што адлюстравана ў актавых кнігах. Наогул актавая кніга (ад лац. “acta” — здзелкі, выракі, пастановы) — кніга, дзе акты-каваліся (запісваліся дакументы для надання ім юрыдычнай сілы) як дакументы натарыяльнага (тэстаменты, дарэнне, купля і г.д.), гаспадарча-фінансавага (інвентары, рэестры, рахункі, тарыфы), дзяржаўныя (прывілеі, універсалы, інструкцыі, пастановы) і прыватныя лісты, так і судовага характару (дэкрэты, скаргі, позвы, інтрамісіі, сазнанні і г.д.). У магістраце, як і ў іншых судовых і ўрадавых установах Рэчы Паспалітай, вельмі дбайна вялося справаводства. Магілёўскі магістрат у гэтым сэнсе можа служыць своеасаблівым узорам для іншых гарадоў, як адзначае М.М.Улашчык: “Верагодна, у Магілёве, як ні ў якім іншым горадзе Беларусі, было развіта гарадское жыщё, там старанна вяліся магістрацкія кнігі і, акрамя таго, гарадская кнігі Магіёва, нягледзячы на ўсе няшчасці, выпаўшыя на долю гэтага горада, захаваліся ў вялікай колькасці”*.

Перажыўшы шмат ліхалеццяў, архіў Магілёўскага магістрата ў сярэдзіне XIX ст. быў перавезены з Магіёва ў Віцебскі цэнтральны архіў старажытных актавых кніг Віцебскай і Магілёўскай губерні, які быў створаны паводле ўказу Сената Расійскай імперыі ад 2.04.1852 г. Рэальна гэты архіў існаваў з 1862 па 1903 г. Пасля скасавання архіўных матэрыялаў перададзены ў Віленскі архіў старажытных актаў. Пад час першай сусветнай вайны з 1915 г. актавыя кнігі XV—XVII стст. былі эвакуіраваны ў глыб Расіі, і магілёўскія магістрацкія дакументы трапілі ў Яраслаў. Пасля 1925 г. яны былі вернуты ў Магіёў, адкуль разам з іншымі іх перадалі ў 1950-х гадах у філіял

Цэнтральнага дзяржаўнага гістарычнага архіва ў Гродна. Гэта былі фонды: “Магілёўская гарадская ратуша” (55 адз.), “Магілёўскі гарадавы магістрат” (31 адз.). Тыя кнігі, што засталіся ў Віленскім архіве (канец XVII—XVIII ст. і некаторыя інш.), былі прывезены ў 1939 г. у Мінск у архіў Акадэміі навук БССР, але пад час вайны ізноў вернуты ў Вільню.

Частка кніг за перыяд з 1675 па 1781 г. (106 адз.), што захоўвалася ў Вільні, пасля другой сусветнай вайны ў 1948 г. была перададзена ў Гродзенскі архіў. Адтуль у 1964 г. старажытныя актавыя кнігі, у тым ліку і магістрата, перавезлі ў Цэнтральны гістарычны архіў БССР у Мінску. Апошня і цяпер захоўваюцца ў гэтым архіве, які з 1995 г. мае назыву Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі.

У 1985 г. праведзена ўдасканаленне вопісу фонду № 1817 “Магілёўскі магістрат 1577—1772 гг.”, куды далучаны 54 адзінкі з фонду “Магілёўскі гарадавы магістрат” ды “Магілёўская магдэбургія”. У выніку два апошнія фонды ліквідаваны. Такім чынам, у дадзеным фондзе налічваецца 201 адзінка захавання. Гэта пераважна актавыя (110 адз.) і рахункавыя кнігі (75 адз.), некалькі пратаколаў (дэкрэты, паточны, судовы), падымны тарыф 1765 г. і інвентар 1746 г. Магіёва, некалькі выпісаў з дэкрэтых кніг Галоўнага трывунала 1749 г., Аршанская кампрамісарская суда 1739 г. па справе паміж Магілёўскім магістратам, плябанам ды Зяньковічамі. Асобныя дакументы магілёўскіх цехаў — рэзняцкага, кузнецкага, пякарскага (пастановы, рэестры, пратаколы, статуты, падатковыя ведамасці) і некаторыя іншыя, а таксама старыя вопісы фондаў.

Археографічная апрацоўка і выданне магілёўскіх старажытных крывацій, у тым ліку магістрацкага архіва, пачаліся з 1820 г. ураджэнцам Магіёўшчыны (г.Прапойск) святаром Іванам Іванавічам Грыгаровічам (1792—1852). Ім жа здейснена першае археографічнае выданне “Беларускі архіў старажытных граматаў” (1824)*. У ім упершыню змешчаны дакументы, што тычацца толькі

* Улащик Н.Н. Очерки по археографии и источниковедению истории Белоруссии феодального периода. М., 1973. С.172.

тэрыторыі Беларусі, а таксама першы раз у назве выкарыстана само найменне "Беларусь". Прынамсі, з 57 актаў, якія, акрамя двух дакументаў, паходзілі з архіўных сховішчаў Магілёва, 25 тычыліся непасрэдна самога горада. Некаторыя прывілеі на магдэбургскае права Магілёва надрукаваны І.І.Грыгаровічам у трэцім томе "Актаў Западнай Расіі"^{*}. Прывілей на права бязмытнага гандлю магілёўцам 1589 г. змешчаны ў першым томе "Актаў Паўднёвой і Заходнай Расіі"^{**} у 1863 г., які рэдагаваў вядомы гісторык М.І.Кастамараў.

Найбольшая колькасць дакументаў Магілёўскага магістрата надрукавана ў "Гісторыка-юрыдычных матэрыялах"^{***}, якія выйшлі ў Віцебску ў 1871—1906 гг. Усяго выдадзена 32 тамы, і толькі ў некалькіх з іх адсутнічаюць магілёўскія матэрыялы. Усяго ў 26 тамах змешчана 1797 актаў Магілёўскага магістрата ды рахункавыя кнігі апошняга, якія занялі ад агульнага аб'ёма каля 10 тамоў. Прычым апошні 32-і том цалкам прысвечаны магілёўскім актавым кнігам 1577—1578 гг.

Як згадвалася, пасля перавозу Віцебскага архіва ў Вільню туды ж пераехаў і старшыня Віцебскага архіва Зміцер Іванавіч Даўгяла, які з 1913 г. з'яўляўся старшынёй Віленскай археографічнай камісіі. Дзякуючы ягоным намаганням у 1915 г. выйшаў XXXIX том "Актаў Віленскай археографічнай камісіі"^{****}, дзе было працягнута друкаванне магілёўскіх актавых кніг за 1578—1580 гг. Фактычна гэтае і папярэднє выданні з'яўляюцца самымі вялікімі і цэласнымі зборнікамі дакументаў Магілёўскага магістрата.

Менавіта З.І.Даўгяла, працуучы ў 1925 г. загадчыкам архіва ў Магілёве, падрыхтаваў магілёўскія крыніцы да выдання ў першым томе "Беларускага архіва"^{*.} Нягледзячы на то ёшто асобныя дакументы, напрыклад аб падзеях у Магілёве 1606—1610 гг., неаднаразова друкаваліся, зборнік уяўляе вялікую каштоўнасць для даследчыкаў.

У пазнейшы час матэрыялы Магілёўскага магістрата публіковаліся ў зборніках дакументаў: "Беларусь у эпоху феадалізму"^{**}, "Сацыяльна-палітычная барацьба народных мас Беларусі"^{***}.

Прынцыпы археографічнай апрацоўкі ў гэтых выданнях былі рознымі і ў той жа час мелі шмат агульнага. Прынамсі, амаль ва ўсіх выданнях ішла адаптация старабеларускай мовы да мовы дарэвалюцыйнай Расіі. Тоё ж тычыцца і зборнікаў дакументаў, якія выходзілі ў савецкі час. Да 1871 г. яны выдаваліся без паказальнікаў. Першыя паказальнікі да "Гісторыка-юрыдычных матэрыялаў" з'явіліся ў 17-м томе (1888). У зборніках "Беларусь у эпоху феадалізму", "Сацыяльна-палітычная барацьба народных мас Беларусі: Канец XIV в. — 1648 г." асабовыя паказальнікі адсутнічаюць. У астатніх выданнях ёсць асабовы, геаграфічны і нават прадметны паказальнікі. Выключэннем з'яўляюцца зборнікі дакументаў, дзе цалкам надрукаваны магістрацкія кнігі Магілёва за 1577—1580 гг. Гэты ж прынцып быў узяты за аснову пры падрыхтоўцы дадзенага выдання. Пачынальнікам прац падобнага кшталту мы па праву можам лічыць Івана Спрогіса. Менавіта ён падрыхтаваў некалькі тамоў геаграфічных паказальнікаў да "Археографічнага зборніка"^{****}, а таксама некалькі тамоў да старажытных актавых кніг^{*****}, што захоўваліся ў Віленскім архіве. Гэтая грунтоўная праца была здзейснена яшчэ

* Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и издаваемые Археографической комиссией. СПб., 1848. Т.III.

** Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. СПб., 1863. Т.I.

*** Историко-юридические материалы, извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской, хранящиеся в Центральном витебском архиве. Витебск, 1871—1906. Т.I—XXVI, XXX, XXXII.

**** Акты Виленской археографической комиссии. Вильна, 1915. Т.39.

* Беларускі архіў. Мн., 1927. Т.I.

** Белоруссия в эпоху феодализма. Мн., 1958—1979. Т.I—IV.

*** Социально-политическая борьба народных масс Белоруссии: Конец XIV в. — 1648 г. Мн., 1988. Т.I.

**** Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемый при управлении Виленского учебного округа. Вильна, 1871—1904. Т.V—XIV.

***** Акты Виленской археографической комиссии. Вильна, 1870—1913. Т.6—36.

да першай сусветнай вайны. На жаль, свет пабачыў толькі адзін з тамоў паказальнікаў, астатнія засталіся ў рукапісах. Нягледзячы на гэта, нават рукапісныя геаграфічныя паказальнікі актыўна выкарыстоўваюцца як супрацоўнікамі архіва, так і даследчыкамі.

Прынамсі, у асобных сучасных навукоўцаў ды выдаўцу існуе думка аб неабходнасці выдання і перавыдання геаграфічных паказальнікаў І. Спрогіса. І гэта прытым, што яны, бяспрэчна, маюць шмат хібаў: непаўната, мова найменняў (пераклад на мову дарэвалюцыйнай Расіі не заўсёды быў дакладным, што, зразумела, ускладняе пошук), карыстанне пераводнымі табліцамі і г.д.

Тут зазначым, что існуе некалькі выпускаў выдання Цэнтральнага дзяржаўнага гістарычнага архіва УССР у г.Кіеве пад назвай "Кременецкій земскій суд...*", дзе змешчаны падобныя вопісы дакументаў актавых кніг суда за XVI—XVII стст. Гэта сведчыць аб тым, што архівістаў і даследчыкаў цікавілі і хвалявалі тыя ж праблемы, што і нас.

Такім чынам, пытанні, што паўстаюць перад даследчыкамі старажытных актавых кніг, паслужылі штуршком да пачатку дадзенай працы аддзелам старажытных актаў, які быў утвораны ў 1991 г. Першымі ў працу былі ўзяты актавыя кнігі гродскіх, земскіх, магістрацкіх судоў, якія геаграфічна паходзілі з тэрыторыі сучаснай Беларусі. У храналагічным плане пачалі з самых старажытных (Гарадзенскі 1559 г.). На сённяшні дзень распрацавана 40 актавых кніг XVI ст. Магілёўскага магістрата, Брэсцкага, Слонімскага, Гродзенскага гродскіх і земскіх судоў.

У аснову распрацоўкі дадзеных крыніц пакладзена іх апрацоўка, што таксама ўяўляе вялікую цяжкасць, нават для спецыялістаў, якія займаюцца дакументамі менавіта гэтага часу. Гэта звязана з шэрагам фактараў. Па-першае, мова і палеаграфія дакумента. Як вядома, мова справаводства XVI ст. ВКЛ, за рэдкім выключэннем, старабеларуская. Дакументы напісаны кірылічным скорапісам, які мае адмысловыя своеасаблівасці, як рэгіянальныя — унутры краіны, так і міждзяржаўныя — прынамсі,

у параўнанні са скорапісам Маскоўскай дзяржавы. Заўважым, што палеаграфічныя асаблівасці мовы старабеларускага справаводства да цяперашняга часу дастаткова не даследаваны спецыялістамі, што накладае важкі адбітак на прачытанне і на адаптаваную перадачу як саміх дакументаў, так і асобных слоў.

Тут непасрэдна выступае яшчэ адна вельмі істотная праблема — тэрміналагічная, што звязана з разнастайнасцю лексічнага матэрыялу. На жаль ні адзін слоўнік (М.Гарбачэўскага, этималагічны, гістарычны і інш.*) не ў стане даць дакладнае і канчатковое тлумачэнне таму ці іншаму слову, не гаворачы ўжо пра юрыдычныя тэрміны, большая частка якіх паходзіць з замежных моў, у тым ліку лацінскай. Тому фактычна падобныя слоўнікі старажытнабеларускай актавай мовы ствараліся разам са складаннем унутранага вопісу дакументаў. Гэты практичны вопыт адлюстраваны ў тэрміналагічных слоўніках, якія зроблены да кожнай з апрацаваных кніг.

Да гэтых праблем дадаецца яшчэ адна вельмі важная — фізічны стан кнігі. Зразумела, што помнікі, напісаныя гусінім пяром на паперы, ды яшчэ чатырыста і больш гадоў таму, не могуць захавацца ў добрым стане. Нягледзячы на рэстаўрацыю апрацаваных кніг Магілёўскага магістрата, што была праведзена на пачатку 1970-х гадоў, іх стан пасрэдны і часта цяжкі для прачытання.

Матэрыялам для дадзенага выдання з'явіліся дзве арыгінальныя актавыя кнігі XVI ст. з фонду "Магілёўскі магістрат" на старабеларускай мове. Першая з іх (фонд № 1817, воліс 1, справа 2) складаецца з 1502 дакументаў, запісаных на 604 аркушах (19,5x31,5 см), якія ахопліваюць перыяд з 1 чэрвеня 1580 г. па 7 ліпеня 1581 г. Яны напісаны на паперы, якая мае вадзяныя знакі ў выглядзе гербаў "Ястрабец" (падкова канцамі ўтару з крыжам у цэнтры), "Окша" (сякера) ды "Сенчыш" (два роўнабаковыя крыжы).

* Словарь древнего актового языка Северо-Западного края и Царства Польского. Составлен Н.Горбачевским. Вильна, 1874; Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Мн., 1978—1993. Т. 1—8; Гістарычны слоўнік беларускай мовы. Мн., 1982—1996. Вып. 1—15.

* Кременецкий земский суд. Описи актовых книг. Киев, 1959—1965. Вып. 1—3.

Другая кніга, якая захавалася за люты—снежань 1588 г., налічвае 524 аркушы (21x31,5), на іх зафіксавана 1365 дакументаў. Папера кнігі мае вадзяныя знакі ў выглядзе гербаў "Яліта" (кшталту трох перакрыжаваных стрэлаў), "Абданк" (лацінская літара W), "Окша" (з маладзіком наверсе), чатырохчастковага герба: у першым полі герб "Парай" (шматпялестковая кветка), у другім "Ладдзя" (фігура), у трэцім "Шэліга" (маладзік канцамі ўгару і зверху крыж), у чацвёртым "Наленч" (хустка).

Для раскрыцця саставу і зместу дакументаў згаданых актавых кніг распрацаваны навукова-даведачны апарат, у які ўвайшли вопіс загалоўкаў, асабовы і геаграфічны паказальнікі, спіс скрачэнняў, тэрміналагічны слоўнік. Усё гэта адаптавана да сучаснай моўнай транскрыпцыі.

У апісальны артыкул вопісу ўключаны: шэрагавы і справаводны нумары дакументаў (адпаведна першая і другая графа), заголовак дакумента і дата яго актыкацыі (трэцяя графа), старонка, на якой у кнізе змешчаны дакумент (чацвёртая графа).

Асаблівасцю археаграфічнага афармлення вопісу з'яўляецца паданая для аблягчэння і дакладнасці пошуку дакументаў двайная нумарацыя загалоўкаў, у сувязі з тым, што шэрагавы і справаводны нумары дакументаў не супадаюць, ёсць пропускі ў нумарацыі або дакументы адсутнічаюць.

Нумарацыя да першай і другой актавых кніг асобная. У першай кнізе пранумаравана 1500 дакументаў (справаводны нумар). Нумарацыя дакументаў пачынаецца з № 4 (усяго 1502 дакументы). Другая кніга пачынаецца з фрагмента непранумараванага дакумента, наступны дакумент мае № 15, і усяго 1365 дакументаў (справаводных — 1362). Адметным з'яўляецца і тое, што ў рэдакцыйных загалоўках выкарыстаны ўласныя назвы дакументаў, якія зафіксаваны звычайна ў актавых кнігах і пазначаюць від (разнастайнасць) дакумента. Калі ўласная назва дакумента была не пазначана, выкарыстоўвалася слова "запіс". Далей у загалоўку — дзеючыя асобы, сутнасць справы, назва мясцовасці, з якой звязаны змест дакумента. У сувязі з тым што ўсё справаводства Магілёўскага магістрата вялося ў будынку гарадской ратушы, месца складання дакументаў не пазначалася. У дужках побач з загалоўкам у прымым парадку пададзена дата актыкацыі

документа. Год пазначаны ў графе "Назва дакументаў". Адразу за загалоўкам у тэкстуальных заўвагах да яго пазначаны недакладнасці тэксту дакументаў: пропускі, непаўната, пашкоджанні, нечытальныя месцы, якія ўзяты ў квадратныя дужкі з шматкроўлем, або проста шматкроўле, дзе тэкст нельга было прачытаць.

Трэба пазначыць, што ў працы захаваны і ўжыты лексічныя, стылістычныя і фанетычныя асаблівасці мовы тагачасных мясцовых жыхароў, перададзеныя на пісьме магістрацкім пісарам, што красамоўна перадаецца выкарыстаннем ім юрыдычнай, службовай, бытавой і іншай лексікі ў напісанні слоў, выразаў, імянаў. Гэта захаваныя намі назвы дакументаў (квіт, сазнанне, пільнасць і г.д.), якія сёння ўжо з'яўляюцца гістарычнымі тэрмінамі, або ўзятыя ў двухосце ў загалоўках выразы пры недакладным раскрыцці сутнасці справы, розныя варыянты напісання імянаў і прозвішчаў, пададзеныя так, як у тэксле.

Зводны асабовы паказальнік да першай і другой актавых кніг уяўляе сабой агульны алфавітны пералік прозвішчаў, імянаў, імянаў па бацьку, мянушак і іншых найменняў асоб, што сутракаюцца ў тэкстах дакументаў і ў складзе навукова-даведчнага апарату. Калі адна і тая ж асoba згадвалася пад некалькімі імянамі, то ўсе астатнія найменні, або розначытанні, збіраліся пад вызначанным асноўным, паказваліся ў дужках услед за асноўным, а ў адпаведных месцах паказальніка рабіліся спасылкай на асноўнае. Калі асoba ўпаміналася толькі па імені, мянушы і г.д. і не магла быць вызначана, то яна пададзена і ў паказальніку так, як у дакуменце. Напрыклад, Іван (Івашка), Ярош (Яруц), Юркевіч (Юрэвіч). Жаночыя імяны перададзены максімальная набліжана да тэксту. Звычайна ў гэтых анатастычных нормах прысутнічаюць імяны і прозвішчы мужа і бацькі кабеты. У прыватнасці, Юшковічавая (Юшковая) Сямёновавая Паладзя Грышкаўна. Усе найменні ў паказальніку даюцца ў назоўным склоне. У тлумачэннях у другой калонцы прыводзяцца дадатковыя звесткі — пры наяўнасці ўказваецца пасада, прафесія, сацыяльнае становішча. У трэцій калонцы знаходзяцца пералічэнні старонак дакументаў, на якіх упамінаюцца вынесенныя ў паказальнік асобы. Пазначаныя старонкі раздзяляюцца коскамі асона

да першай, якая пазначана рымскай лічбай (I), і другой (II) актавых кніг.

Неабходна дадаць, што прыведзеныя ў выданні прозвішчы патранімічнага паходжання на -овіч, -евіч, могуць з'яўляцца ў асобных выпадках і імёнамі па бацьку, але многія з іх ужо сталі альбо становіцца паўнавартаснымі прозвішчамі. Для таго каб даказаць, што тое ці іншае імя па бацьку, прыведзенае ў кнізе, не стала сапраўдным прозвішчам ці наадварот, неабходна првесці грунтоўныя генеалагічныя доследы. Зразумела, што на сённяшні дзень гэта нерэальна і малаверагодна. Да прыкладу, можна прывесці аўтарскія распрацоўкі ў галіне генеалогіі шэрагу магілёўскіх мяшчанскіх родаў, многія з якіх маюць патранімічнае паходжанне. Прынамсі, можна ўпэўнена казаць, што наступныя імёны па бацьку, як Лявонавіч, Азаравіч, Міткавіч (Міцкавіч) і інш., ужо ў канцы XVI ст. з'яўляліся прозвішчамі: Левановіч, Азаровіч, Мітковіч*.

Заўважым, што патранімічныя формы на -овіч, -евіч у дакументах Магілёўскага магістрата выступаюць як прозвішчы ў тых жа маёмасных, спадчынных, крымінальных і іншых справах.

Гэта азначае, што ў дадзеных выпадках імя па бацьку і прозвішча з'яўляюцца аднолькавымі юрыдычнымі нормамі, нягледзячы на іх напісанне (перадачу на пісьме) і трактуванне. І зразумела, любы нашчадак шукаў і будзе шукаць дакументы сваіх продкаў на гэтае найменне, што і дало нам падставы ўмоўна лічыць дадзеную патранімічную форму ў якасці прозвішчай.

У разгорнутым геаграфічным паказальніку змешчаны ў алфавітным парадку тапанімічныя назвы, якія зафіксаваны ў дакументах. Розначитанні пададзены ў дужках. Напрыклад,

* Яцкевіч З.Л. Магілёўскае паўстанне 1661 г. і ягоны ўплыў на мясцовую генеалогію і геральдыку // Тэзісы міжнароднай навукова-тэарэтычнай канферэнцыі "Архівазнаўства, крыніцазнаўства, гісторыяграфія Беларусі: стан і перспектывы". Мн., 1993. С. 99–103.

Яцкевіч З.Л. Пара-Левановічы гербу "Рагаля" // Годнасць. 1994. № 2. С. 33.

Яцкевіч З.Л. Казановічы гербу "Гжымала" // Годнасць. 1997. № 4. С. 56–57.

Яцкевіч З.Л. Бурачкі гербу "Наленч" // Годнасць. 1996. № 3. С. 71–72.

Азёры (Заазёры), Казабровічы (Казобрычы). Далей у другой калонцы ідуць кароткія тлумачэнні (вёска, мястэчка, урочышча і г.д.) і спасылкі на старонкі першай (I) і другой (II) кніг, дзе сустракаюцца назвы.

Аб'екты, звязаныя з Магілёвам, прадстаўлены асобна па тапанімічнаму прызнаку і ўнутры па алфавіту. Усе назвы ў паказальніку пададзены ў назоўным склоне. Дадатковая лакалізацыя асобных тапонімаў па адміністрацыйнай прыналежнасці не праводзілася. Зводныя асабовыя і геаграфічныя паказальнікі дазволілі зменшыць аб'ём выдання амаль на 100 старонак.

Работа па складанню вопісаў да дакументаў выканана вядучым навуковым супрацоўнікам аддзела старажытных актаў архіва кандыдатам гісторычных навук А.А.Лашкевічам.

Асабовы і геаграфічны паказальнікі, тэрміналагічны слоўнік складзены З.Л.Яцкевічам і А.А.Лашкевічам.

Аўтары-складальнікі выказываюць шчырую падзяку загадчыкам аддзелаў Г.А.Станкевіч, Г.Я.Акуловіч, вядучаму архівісту Л.Д.Гусаковай за дапамогу ў падрыхтоўцы выдання.

Вядучы навуковы супрацоўнік
аддзела старажытных актаў
Нацыянальнага гісторычнага архіва Беларусі
З.Л.Яцкевіч